

Posudek disertační práce Mgr. Tomáše Uhera

Konstrukce alternativní historie. Česká kontrafaktuální historická fikce po roce 1989

Celková charakteristika disertační práce

V disertační práci (dále jen DP) Mgr. Tomáše Uhera se předmětem zkoumání stávají prózy specifického tematického zaměření – jedná se o texty, jež utvářejí a prezentují fikční svět jako hypotetickou variantu aktuálního světa, jako jeho vývojovou alternativu počínající se změnou v tzv. bifurkačním bodu. Podtitul DP by přitom mohl svádět k předpokladu, že její autor bude mapovat vývoj tuzemské kontrafaktuální historické fikce v posledním čtvrtstoletí. Záhy se však ukazuje, že druhá část názvu DP je míněna jako časoprostorové vymezení zkoumaných pramenů a to, co autora této DP zajímá na kontrafaktuální historické fikci primárně, jsou způsoby a principy výstavby alternativních světů.

Struktura a koncepce, těžiště práce

Předběžnou orientaci ve struktuře předložené DP znesnadňuje zvláštní způsob členění textu – autor nepoužívá číslování kapitol a podkapitol, místo toho v obsahu názvy kapitol různě odsazuje, některé píše versálkami, v textu DP pak některé názvy podtrhává a nadto ještě využívá mezititulky v kurzívě (ale v obsahu je neuvádí). Přiznám se, že se mi v uspořádání kapitol a podkapitol této DP podařilo najít nějaký systém až po delším hledání. Navíc se v názvech kapitol často objevují obraty, které sice znějí efektně (například *Kontrafaktuální Rubikova kostka*), ale neumožňují udělat si předem konkrétní představu, čeho se vlastně daná kapitola bude týkat (jakého dílčího problému, jaké knihy). V disertační práci mi takové metaforické názvy nepřijdou zrovna vhodné.

Úvodní kapitoly předložené DP poodkrývají myšlenková pozadí a východiska kontrafaktuální historické fikce (hned první odstavce, v nichž autor explicitně vyjmenovává, čím se bude zabývat, působí tak trochu jako motivační vstup z textové opory – viz s. 7). Výklady o kontrafaktuální historiografii nebo fikčních světech postmoderny rozhodně nejsou (a ani nemají být) vyčerpávající, ale podle mého názoru jako výchozí nastínění širších aspektů dále zkoumaného fenoménu postačují. Je však škoda, že v případě pojednání o vlivu kvantové mechaniky na kontrafaktuální fikci zůstal autor DP převážně v obecné poloze, případně se o literárních odkazech na kvantovou teorii v tom či onom konkrétním díle zmiňuje jen příležitostně. Nebylo by vůbec od věci, kdyby autor DP věnoval právě „kvantovým“ motivům důkladnější a soustředěnou pozornost a jejich fungování v tematické rovině zkoumaných děl analyzoval třeba v rámci jedné podkapitoly.

V následujících (pod)kapitolách se autor DP zaměřuje na vymezení kontrafaktuální historické fikce, a to vůči historickým mystifikacím, alternativní historii a historické próze. Stanovuje celkem pět základních – dle mého názoru regulérních – rysů kontrafaktuální historické fikce (srov. s. 18–19). Avšak některá přecházející, doplňující či rozvíjející tvrzení jsou přinejmenším diskutabilní. Například na s. 15 autor DP píše, že kontrafaktuální literaturu pojímá jako *specifický typ historické prózy*, později píše o *svébytnosti a nezávislosti na historickém románu* (s. 46) a základní distinkci mezi historickou prózou a kontrafaktuální historickou fikcí formuluje následovně: *Zřetel k dějinám jako celku, zápas o osud světa a zrcadlení aktuálních dějin jsou z daného důvodu pro kontrafaktuální historickou fikci zcela podstatné. [...] V kontrafaktuální historické fikci se proto zpravidla setkáváme s výraznou etickou rovinou, s varovným či vzdělávacím akcentem* (s. 46). Je to opravdu spolehlivá rozlišující charakteristika? Historická próza etickou rovinu nemá? A nikdy neobsahuje varovný či vzdělávací akcent? Další problém vyvstává při odlišování kontrafaktuální historické fikce od historické mystifikace. Nejdříve autor DP konstatuje: *Historická mystifikace není ztotožnitelná s kontrafaktuální historickou fikcí, neboť nemění povahu a význam událostí. Přidává ke známé historii pouze rovinu dosud neznámou, jejíž odhalení vede k nezbytnému přehodnocení známých faktů* (s. 19). Později však jako by na tuto diferenci zapomněl: konstrukční aspekty kontrafaktuální fikce zkoumá mimo jiné na prózách Jana Drnka, o nichž na straně 68 hovoří jako o *Drnkových mystifikacích*. Jak to tedy je? Jsou Drnkovy knihy kontrafaktuální historickou fikcí, nebo historickou mystifikací? Anebo je to nakonec spíše tak, že historická mystifikace a kontrafaktuální historická fikce přeci jen v něčem „ztotožnitelné“ jsou? A není právě tohle důvod, proč jeden badatel může Urbanovu *Poslední tečku za Rukopisy* vnímat jako mystifikaci, zatímco druhý ji může z jiného úhlu pohledu pojímat jako kontrafaktuální historickou fikci (srov. s. 19)? Konečně, co přesně autor DP míní vyjádřením, že *přítomnost soukromé oblasti je protifaktové historii nedostupná* (srov. s. 15)?

Těžištěm předložené DP je zkoumání kontrafaktuálních fikčních světů v současné české literatuře. Klasifikačním východiskem se stává pojednání o několika vybraných prózách ze souboru *Imperium Bohemorum*: na nich autor DP ukazuje hlavní „perspektivy“ kontrafaktuální fikce a stanovuje její dvě základní kategorie. Jednoduše řečeno, do první kategorie spadají fikce, které ve vztahu k aktuální historii modelují kvazireálný, kvaziautentický fikční svět (v rozmezí od „vylepšené“ verze po verzi dystopickou), do druhé kategorie se řadí narativy, jejichž fikční světy se svou povahou blíží „řádu“ fantastické literatury. Nejobsáhlejší část předložené DP pak představují demonstrace právě uvedených možností v dílech několika spisovatelů (Jana Drnka, Josefa Nesvadby, Františka Novotného aj.), přičemž si autor DP vybírá prózy líčící alternativní novodobé dějiny, které se odvíjejí od

změn v klíčových událostech druhé světové války, respektive v událostech těsně předválečných (Mnichov 1938).

Sekundární literatura, zvolená metodologie

Autor předložené DP využívá jako sekundární literaturu několik zahraničních i tuzemských prací, stěžejní jsou pro něj zejména práce Lubomíra Doležela věnované teorii fikčních světů. Pozitivně hodnotím to, že se autor DP nesnaží beletrii „znásilnit“ teoretickými koncepcemi; nepřijímá Doleželovy názory bezvýhradně, ale pokazuje na jejich potenciální slabá místa, polemizuje s nimi nebo je koriguje (viz například s. 15–16, s. 32 nebo s. 155). Mnohem více mohly být ve druhé části DP využity také klasifikace Ondřeje Sládka a Nancy Traillové (viz s. 15, respektive s. 26–27). Některé odkazy na odbornou literaturu však působí trochu samoučelně. Nejvýraznějším příkladem je poznámka 104 na s. 42, která obsahuje vyloženě zbytný, ojedinělý odkaz na Stanzelovu typologii vyprávěcích situací – koncepcí předložené DP tuto typologii jinak vůbec nezohledňuje, příslušná Stanzelova práce není ani uvedena v seznamu použité literatury.

S ohledem na téma předložené DP by hlavní metodou měly být především analýza, komparace a případně interpretace. Největší prostor získává interpretační přístup (společně se shrnujícím hodnocením) až v závěru DP, jinak se text předložené DP často upíná především na parafrázi děje. Chápu, že v práci, pro niž ústřední problémy tkví v tematické rovině díla, je postup parafráze nezbytný; měl by však být převážně ilustrativním doplňkem analytických, srovnávacích či interpretačních pasáží. Ty autor ve své DP spíše upozaduje, někdy interpretační postřehy zbytečně vykazuje do poznámek a dále je nerozvíjí (viz například poznámku č. 361 na s. 118). Lze proto konstatovat, že se autorovi DP daří celkem podrobně a plasticky ukázat, z čeho a jak jsou dané kontrafaktuální historické světy vystavěny. Méně přesvědčivý (a srozumitelný – o tom více dále) je ovšem při pokusech o odhalování vnitřních konstrukčních principů. Mohou tudíž vyvstávat další pochybovačné otázky, například otázka, nakolik lze považovat princip naplněných předpokladů za výhradní princip světa kontrafaktuální historické fikce. Možná autorovým úvahám špatně rozumím, ale nejsou naplněné předpoklady funkčním elementem v základech fikčních světů mnoha jiných žánrů? (Např. v tradiční detektivce musí být naplněn předpoklad, že vrah není dopaden hned při činu).

Formulační nedostatky

Autor DP se někdy uchyluje k neobratnému či zbytečně komplikovanému vyjadřování, například: *Realita, filozofií a přírodními vědami zpochybněna jako popsateľná, natož jakkoli uchopiteľná, dáva se všanc, aby ji utvářely konkrétní mysli ke svému vlastnému*

obrazu (s. 147). V některých případech význam vět vyplne z kontextu, v jiných lze smysl pochopit intuitivně, například výpověď *V mnohem větší míře je rozvíjení kontrafaktů spojeno s narušením platných fyzikálních omezení vlivem fantastiky* (s. 25–26) nejspíš znamená, že užití kontrafaktů je spojeno s fantastickými motivy (má formulace ovšem nezní tak „odborně“). Větší problémy samozřejmě nastávají, když nezafunguje ani kontext, ani čtenářův odhad; předpokládám, že výše položené pochybovačné dotazy a námitky pramení většinou právě z faktu, že nejsem schopen některým autorovým větám správně porozumět. Uvádím několik dalších příkladů a budu rád, pokud mi je autor DP během obhajoby ozřejmí:

Vztah k historiografii je pro kontrafaktuální historickou fikci prvořadý. Pakliže by se historiografie nemohla stát hodnověrným zdrojem informací, kterým nebude přisouzena odpovídající závažnost, svého plného účinku nemůže dosáhnout ani samotné literární dílo. (s. 16)

Kontrafaktuální historická fikce pracuje s neaktualizovanými dějinami, historický román pak s dějinami aktuálními, rozdíl je patrný z hlediska historie, nikoli z hlediska fikce. (s. 46)

Rozdíl pak spočívá v tom, že zatímco u předchozích kategorií bylo fantaskno nástrojem určité manifestace, u těchto povídek je manifestována samotná jejich fantastičnost, respektive fantazijnost, hravost. (s. 46)

...kontrafaktuální historická fikce dokládá silící tendenci, jejímž je také projevem, k jisté dominanci samotného fikčního světa nad vyprávěným příběhem. Prostor a jeho specifické vlastnosti mohou nabízet více možností než děj o něj umístěný. (s. 154)

Další otázky k obhajobě, náměty k diskusi

Autor DP považuje Topolův román *Kloktat dehet* za hraniční případ kontrafaktuální historické fikce (srov. s. 21) a věnuje mu jen několik řádků. Podle mého názoru je to chyba – nemají paradoxně právě pomezí, netypické projevy určitého fenoménu větší poznávací hodnotu, než jeho projevy centrální, typické? Nebylo proto vhodné – alespoň ve vstupních či rámcových úvahách této DP – zohlednit také Škvoreckého *Nevysvětlitelný příběh* či jiné prózy využívající kontrafakty a alternativní světy?

Jak už bylo řečeno, autor DP vytyčuje žánrovou pozici kontrafaktuální historické fikce především ve vztahu k historické próze, ale nebylo by účelné hledat tuto pozici hlavně ve vztahu k oblasti literární fantastiky? Koneckonců předložená DP nakonec sama ukazuje, že probíraná díla nemají s historickou prózou mnoho společného. Vztah ke sci-fi, respektive fantasy přitom nemusí být nutně podmíněn rozvíjením zjevně fantastických motivů, vždyť kupříkladu Ondřej Neff vymezuje sci-fi na základě obecného principu „něco je jinak“, tedy (shodou okolností?) právě na onom elementárním principu, na němž je vybudován každý fikční svět kontrafaktuální beletrie.

Nabízelo se také srovnání kontrafaktuální historické fikce s literárními apokryfy; samozřejmě v těch případech, kdy apokryfní prózy subverzivně tematizují vybrané historické události. Není třeba právě Peroutkův román *Pozdější život Panny*, jímž se autor DP rovněž obsáhleji zabývá (neboť má posloužit jako *východisko pro vytyčení základních problémů spjatých s kontrafaktuální historickou fikcí*, s. 27), spíše literárním apokryfem než kontrafaktuální historickou fikcí? Přinejmenším proto, že změna v aktuální události – tedy neupálení Johanky z Arku – vlastně žádný radikálně alternativní svět negeneruje. V této souvislosti dodávám, že Dobrava Moldanová nazvala jednu ze studií o Peroutkově knize *Historický román jako apokryf* (in Moldanová, D.: *České příběhy*. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně, 2007, s. 122–126).

Závěrečné hodnocení

Jak dokládají předchozí řádky tohoto posudku, v předložené DP nacházím řadu sporných, problémových či nesrozumitelných momentů (kromě občasných faktických nepřesností, jako je třeba na s. 19 špatné vrocení Urbanovy knihy). Podle mého názoru text, který předkládá Mgr. Tomáš Uher jako disertační práci, svými obsahovými i formálními charakteristikami jen těsně vyhovuje minimálním nárokům, jež jsou obvykle kladeny na odborné práce tohoto typu. Po dlouhém zvažování jsem se rozhodl přeci jen doporučit předloženou DP k obhajobě, hlavně z toho důvodu, že se zabývá subžánrem, jemuž v tuzemsku není věnována nijak intenzivní odborná pozornost, a že se vydala pro zkoumaný materiál do vyložené okrajových, víceméně neznámých oblastí současné české literatury (mj. oceňuji autorovu ochotu ztrácet čas s takovou monstrózní bizarností, jako je série Františka Novotného). Úspěšné vykonání obhajoby samozřejmě podmiňuji tím, že Mgr. Tomáš Uher dokáže naprosto precizně a přesvědčivě reagovat na všechny položené otázky a námitky, že spolehlivě a srozumitelně vysvětlí všechny výše uvedené nejasnosti.

doc. PhDr. Petr Hrtánek, Ph.D.

Katedra české literatury a literární vědy
Filozofická fakulta Ostravské univerzity

V Ostravě 4. 10. 2016